

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.1.7>

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Вінтоняк Христина Ярославівна,
студентка V курсу
Навчально-наукового юридичного інституту
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

У статті розглянуто напрями удосконалення соціально-забезпечувальних правовідносин у сфері пенсійного страхування. Висвітлено імплементацію вимог, взятих на себе Україною згідно з Угодою про асоціацію з Європейським Союзом, зокрема щодо організації пенсійної системи ратифіковано Конвенцію Міжнародної організації праці № 102 про мінімальні норми соціального забезпечення, яка є співзвучною із Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Окреслено урядові заходи, спрямовані на подолання бідності держави з урахуванням дії Європейського кодексу соціального забезпечення.

Наголошено на актуальності застосування судової практики Європейського суду з прав людини, який діє на підставі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Виокремлено юридичні підстави застосування рішень Європейського суду з прав людини у правозахисній системі реалізації прав людини в Україні як важливий фактор євроінтеграційного курсу нашої держави. На найвищому і єдиному рівні конституційної юрисдикції визнано пріоритет вивчення судових справ, що стали предметом розгляду Європейського суду з прав людини. Серед джерел міжнародного прецедентного права, які можна використовувати для удосконалення пенсійної системи України, виокремлюються справи «Ейрі проти Ірландії», «Петриченко проти України», «Проніна проти України» та деякі інші. Зазначено, що одним із системних порушень прав людини в Україні, зокрема у сфері пенсійного забезпечення, виступає юридична необґрунтованість рішень національних судів, які неприпустимо відкидають доводи позивачів, не беручи їх взагалі до уваги. Встановлено, що на конституційному рівні не до кінця врегульовано основи правового регулювання пенсійної системи України, які б стимулювали компетентні органи державної влади успішно застосовувати механізми реалізації соціальної політики в нашій державі. Зауважено, що вищі судові органи адміністративної юрисдикції прибічно ставляться до впровадження практики Європейського суду з прав людини, в процесі якої надається важлива методична робота, що допомагає належним чином відправляти правосуддя у адміністративних провадженнях за предметом розгляду пенсійних спорів.

Ключові слова: євроінтеграція, пенсія, соціальна допомога, соціальне страхування, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, Європейський суд з прав людини, Конституційний Суд України, судові рішення.

Vintoniak Hryshchyna. Directions of improving the legal regulation of the pension system during the European integration

The article considers directions for improving social safety legal relations in the field of pension insurance. The implementation of the requirements assumed by Ukraine in accordance with the Association Agreement with the European Union is highlighted, in particular, regarding the organization of the pension system, the International Labor Organization Convention No. 102 on minimum standards of social security, which is consistent with the Law of Ukraine "On Mandatory State Pension Insurance", was ratified. The government measures aimed at overcoming the poverty of the state are outlined, taking into account the effect of the European Code of Social Security.

The relevance of the application of the judicial practice of the European Court of Human Rights, which acts on the basis of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, is emphasized. The legal grounds for the application of the decisions of the European Court of Human Rights in the human rights protection system of the implementation of human rights in Ukraine are highlighted as an important factor in the European integration course of our country. At the highest and single level of constitutional jurisdiction, the priority of studying court cases that have become the subject of consideration by the European Court of Human Rights has been recognized. Among the sources of international precedent law that can be used to improve the pension system of Ukraine, the cases "Airey v. Ireland", "Petrychenko v. Ukraine", "Pronina v. Ukraine" and some others are highlighted. It is noted that one of the systematic violations of human rights in Ukraine, particularly in the field of pension provision, is the legal groundlessness of the decisions of national courts, which inadmissibly reject the arguments of the plaintiffs, without taking them into account at all. It was established that the foundations of the legal regulation of the pension system of Ukraine, which would stimulate the competent state authorities to successfully apply the mechanisms of social policy implementation in our country, have not been fully regulated at the constitutional level. It is noted that the higher judicial bodies of administrative jurisdiction are partial to the implementation of the practice of the European Court of Human Rights, in the process of which important methodological work is provided, which helps to properly administer justice in administrative proceedings, on the subject of consideration of pension disputes.

Key words: *European integration, pension, social help, social insurance, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, European Court of Human Rights, Constitutional Court of Ukraine, case.*

Згідно з результатами про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2015–2020 [1] визначається стан євроінтеграційної діяльності у частині соціальної політики. Зокрема, пенсійної системи України торкаються такі зміни, як ратифікація Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення № 102, ратифікованої Верховною Радою України Законом України від 16 березня 2016 р. № 1024-VIII [2]. Конвенцією встановлюються умови здійснення соціальних виплат та мінімальні розміри цих виплат, застосовується поняття «скорочена пенсія», визначаються види соціальних допомог. Слід зазначити, що у розумінні правового закріплення соціальних допомог, визначених Конвенцією, мається на увазі допомоги по старості, допомоги по інвалідності, допомоги у зв'язку з втратою годувальника, що, своєю чергою, відповідає поняттю пенсії і її видам, визначеним Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» як пенсії за віком, пенсії по інвалідності, пенсії у зв'язку з втратою годувальника.

Розглядаючи питання пенсійного забезпечення, слід зазначити, що мінімальна пенсія в Україні у відсотковому відношенні до мінімальної заробітної плати відповідає Конвенції № 102, але в абсолютному

вираженні розмір цієї виплати станом на 1 липня 2022 р. становить 2027 грн [3], що є недостатнім, аби забезпечити гідний рівень життя, гарантований Конституцією України.

З огляду на те, що національні системи соціального захисту охоплюють розгалужену мережу пенсійних виплат інших видів соціального забезпечення, приєднання до Конвенції створить пріоритетну систему у соціальній сфері та ляже в основу соціальної політики на основі міжнародно-правових стандартів у сфері соціального захисту населення.

Ратифікація Конвенції МОП № 102 потенційно підвищила б мінімальний розмір певних страхових виплат, зокрема пенсій, допомоги по інвалідності, у разі втрати годувальників, та гарантувала б їх виконання. Слід зазначити, що ратифікація Конвенції не може погіршити чинне законодавство, а лише покращити його на користь громадян України.

Україна ратифікувала Конвенцію МОП № 102 про мінімальні стандарти соціального забезпечення та приєдналася до всіх дев'яти розділів, що відповідають дев'яти категоріям соціального забезпечення і це є кроком до зміцнення системи соціального забезпечення та підвищення рівня захищеності у сфері соціального забезпечення.

Набуття чинності Конвенцією МОП № 102 про мінімальні стандарти соціального забезпечення для України сприятиме приведенню законодавства України у сфері соціального забезпечення у відповідність до міжнародних стандартів. Крім того, набуття Конвенцією чинності створило передумови для приєднання України до всього європейського законодавства про соціальне забезпечення.

Однак слід пам'ятати, що ратифікація Конвенції МОП № 102 та підписання Європейського кодексу соціального забезпечення створили умови, з одного боку, що кожен подальший крок вимагатиме від держави дотримання мінімальних соціальних норм та захисту пенсійних прав наших громадян, а з іншого – забезпечать мінімальний рівень соціального забезпечення відповідно до міжнародних стандартів [4, с. 143].

10 листопада 2016 р. Віце-прем'єр-міністр з питань європейської та євroatлантичної інтеграції підписав Європейський кодекс соціального забезпечення від 16 квітня 1964 р. [5], який є основою побудови європейської моделі пенсійного забезпечення, заснованій на принципі відповідності витрат та раціонального розподілення коштів в економічній системі суспільства – принципі соціальної справедливості.

16 березня 2016 р. з метою подолання бідності та реалізації ключових завдань, спрямованих на запобігання бідності в Україні до 2020 р., Кабінетом Міністрів України було імплементовано Стратегію подолання бідності [6] на підставі Указу Президента України «Про стратегію подолання бідності» від 15 серпня 2001 р. № 637/2001 [7]. Урядова Стратегія була спрямована на забезпечення підвищення рівня пенсійних виплат населенню України від попередньої їхньої зайнятості, що виконувалося в рамках збільшення ефективності соціальної підтримки громадян України.

Одним із векторів розвитку правового регулювання пенсійної системи в умовах євроінтеграції, на нашу думку, є застосування практики Європейського суду з прав людини. 17 липня 1997 року Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року [8]. Конвенція передбачає існування Європейського суду з прав людини, міжнарод-

ного судового органу, юрисдикція якого поширюється на держави-члени Ради Європи, які ратифікували зазначену Конвенцію, і вирішує всі питання, пов'язані з тлумаченням і застосуванням Конвенції, включно з міждержавними справами та індивідуальними скаргами.

У листі, адресованому головам апеляційних адміністративних судів Вищого адміністративного суду України від 18. 11. 2004 р. № 1601/11/10/14-14 [9], наголошується, що Україна виступає державою-членом Ради Європи, де практика Європейського суду з прав людини є дієвим механізмом правозастосування, отже, рішення Європейського суду мають юридичну силу для застосування в Україні як джерела права в адміністративному судочинстві.

Участь України в правовій системі Конвенції та дотримання гарантій Конвенції не лише сприятиме зростанню авторитету України на міжнародній арені, полегшуючи так процес інтеграції до Європейського Співтовариства, а й допоможе державі виявити деякі серйозні недоліки в національній системі права України. У цьому контексті Європейський суд з прав людини, як обов'язковий міжнародний юрисдикційний орган, виступає каталізатором процесу реформування та вдосконалення внутрішньої системи права України, оскільки отримує заяви про невірні рішення на національному рівні, а це свідчить про спроможення ним зробити висновки про нагальні питання правової системи України [10, с. 784].

Наступною юридичною підставою правозастосування Конвенції та обов'язковості рішень Європейського суду з прав людини є Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23. 02. 2006 № 3477 [11]. Отже, можна стверджувати, що Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод і Європейський суд з прав людини створюють правозахисну систему реалізації прав людини в Україні як важливий фактор євроінтеграційного курсу нашої держави.

Практика Європейського суду з прав людини є великим впливом на правозастосовну діяльність в Україні на всіх рівнях. Насамперед це, звісно, можливість звернення громадян України до міжна-

родної судової інстанції у разі вичерпання всіх внутрішніх державних процедур для захисту порушених прав. Крім того, спостерігається тенденція використання судових рішень у позовах громадян до національних судів, а також коли національні суди посиляються на відповідні рішення Європейського суду з прав людини у своїх рішеннях та ухвалах. Крім того, правову позицію Європейського суду з прав людини можна знайти в рішенні Конституційного Суду України [12], зокрема здійснюється посилання на кейс Європейського суду від 9 жовтня 1979 р. у справі «Ейрі проти Ірландії».

З точки зору правового регулювання ці рішення знаходяться між класичним англосаксонським прецедентом і континентальною правозастосовною практикою як стійка і послідовна позиція суду з певних юридичних питань. Такі рішення містять правові позиції, правові положення, які не є правовими нормами, але є юридично обов'язковими для судів і законодавства держав-членів Ради Європи та є результатом імплементації норм Ради Європи. Отже, рішення Європейського суду в його сутнісному значенні можна розглядати як «правовий прецедент» [13, с. 179].

Хоча Конвенція не містить положень, що захищають права осіб на соціальне забезпечення, суди ухвалювали рішення у великій кількості справ у сфері соціального забезпечення. Отже, громадяни України мають широкі підстави звертатися за захистом своїх порушених прав. Зокрема, ненадання або неналежне забезпечення соціального забезпечення може призвести до порушень Конвенції про захист права на життя, про заборону катувань, про дискримінацію, про захист власності та право на справедливий суд. Отже, громадяни України мають достатні можливості для забезпечення своїх прав у сфері соціального забезпечення відповідно до європейських стандартів. Крім того, суди застосовують практику Європейського суду, виходячи з Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод як «джерело права». Відповідно до цього положення національні суди посиляються на судові рішення у справах кейсів Європейського суду. Зокрема, у сфері соціального забезпечення.

Найбільше застосування у судових рішеннях судів України займають правові позиції Європейського суду про порушення ч. 1 ст. 1 Протоколу № 1 і ч. 1 ст. 6 Конвенції – несправедливий судовий розгляд, що полягає у незаконній судовій відмові щодо виплати соціальних гарантій через брак фінансування. Це найбільш поширене правозастосування рішень Європейського суду, всі решта рішення у сфері соціального забезпечення поки що не використовуються [14, с. 245].

З метою покращення судової практики у сфері пенсійного забезпечення чільне місце посідає кейс Європейського суду у справі «Пічкур проти України» [15]. Позовні вимоги ґрунтуються на тому, що А. Пічкур, виїжджаючи за кордон на постійне місце проживання, втратив можливість отримувати пенсійні виплати в Україні на підставі Закону України «Про загальнообов'язкове пенсійне страхування», норми якого визнані неконституційними. Європейський суд з прав людини дійшов аналогічного висновку із позицією Конституційного Суду України і виніс рішення зобов'язуючого характеру щодо держави Україна про виплату неотриманих пенсійних виплат та продовження їх здійснення. Таке рішення не було оскарженим, проте на місцевому рівні територіальні органи Пенсійного фонду України не припиняють порушувати соціальні права громадян, які набули право на пенсію та статус емігранта, чи здійснюють судову тяганину щодо стягнення уже виплачених пенсій таким особам.

Наведене вище рішення Європейського суду з прав людини є безпрецедентним для юридичної практики у сфері захисту пенсійних прав. Вперше в Україні розглянуто пенсійну справу та прийнято рішення на користь заявника. Цікавою особливістю цього рішення є те, що Європейський суд з прав людини детально розглянув і проаналізував рішення Конституційного Суду України. З огляду на позицію національного конституційного нормоконтролюючого органу зазначено, що Конституційний Суд України не лише посиляється на правову позицію Європейського суду, а є взаємним у процедурі розгляду справ, які стосуються України.

На жаль, залишається невирішеним питання виконання рішення Конституційного Суду України від 7 жовтня 2009 року про припинення неконституційного регулювання пенсійного законодавства щодо виплати пенсій особам, які виїжджають за кордон. Відповідних змін до пенсійного законодавства Верховна Рада України не вносила. Негативною тенденцією та проявом нігілізму є ігнорування парламентом рішень Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини щодо реалізації права на виїзд за кордон та отримання пенсії в Україні.

У 2016 р. Європейський суд ухвалив останнє рішення у пенсійних правовідносинах української системи права. Розглядалася справа «Петриченко проти України» [16], починаючи з 2006 р. Судом було констатовано факт порушення п. 1 ст. 6 Конвенції внаслідок того, що суди національної юрисдикції України не взяли до уваги доводи заявника, який посилався на ст. 46 Конституції України, яка гарантує отримання пенсії не нижче встановленого державою прожиткового мінімуму, що не було здійснено стосовно пенсії Петриченка. Європейський суд зобов'язав Україну компенсувати моральну шкоду у розмірі 1200 євро з оплатою всіх податків цього платежу. Аналіз цього судового рішення яскраво відображає його формальний, а не змістовий характер. Судом було акцентовано порушення форми судового розгляду всупереч Конституції України, яка гарантувала вагомість доводів розміру пенсії та п. 1 ст. 6 Конвенції, яка встановлює право на справедливий суд.

По суті питання Європейський суд з прав людини не конкретизував розгляд фактичних обставин судових проваджень заявника у національних судах, а лише вказав на необґрунтованість та недопустимість невзяття до уваги доводів Петриченка. Таке рішення носить універсальний характер, оскільки є правозастосовним у будь-якому виді провадження та категорії судових справ в Україні. Це вже не вперше ЄСПЛ наголошує на проблемі відкидання доводів у суді, аналогічне рішення було прийняте ще у 2006 р. у справі «Проніна проти України» [17].

Незважаючи на формально-правові елементи рішення Європейського суду з прав

людини у справах Петриченка та Проніної, фундаментальні елементи не можуть бути ігноровані науковим аналізом. Йдеться не стільки про рішення, скільки про конституційну норму, на яку посилається заявник. Важливим аспектом порушених питань стало прийняття Конституції України 1996 року, тобто до запровадження пенсійного страхування у випадку старості як передумови виникнення пенсійних відносин за віком.

Така конституційна гарантія не враховує надзвичайно важливий аспект, а саме той факт, що пенсійна система нині діє на страховій основі. Тому закономірним є питання, чи можна застосувати конституційні гарантії до правовідносин, які залежать не від соціальної політики всієї країни, а від індивідуальних страхових внесків. Отже, під гаслом соціального захисту для всіх у рамках соціальної держави такий підхід веде до так званої зрівнялівки. Тобто люди, які добросовісно беруть участь у страхуванні за віком, отримують пенсійні гарантії та мінімальну пенсію, що відповідає прожитковому мінімуму, перебувають у тих же умовах, що й ті, хто з різних причин не сплачує мінімальних внесків. Очевидно, що таке розуміння Конституції має бути змінено, а норми самої Конституції мають бути розтлумачені, щоб уточнювати, які соціальні права не повинні бути нівельованими, виходячи із грошового виразу пенсійних виплат [18, с. 197]. Слід також додати, що метою соціальної держави, виходячи зі ст. 1 Конституції України, зокрема у пенсійно забезпечувальних правовідносинах, є поступове підняття рівня малоїмущих до рівня імущих, зниження соціальної нерівності, і цілком виправданим є те, що ті отримувачі пенсій, котрі з різних, об'єктивно економічних причин, що не залежать від волі суб'єктів (соціальний ризик), не змогли набути мінімального страхового стажу для набуття права на пенсію, мають правові конституційні гарантії на матеріальне забезпечення на рівні мінімальних державних стандартів. На нашу думку, саме в цьому і полягає сутність соціальної держави, що є особливо ціннісним у європейському суспільстві. Дослідниця С. Синчук робить такі висновки про місце Європейського суду з прав людини у євроінтеграційних процесах України. По-перше, право на виділені,

але не виплачені виплати соціального страхування захищає Європейський суд з прав людини. По-друге, це право охороняється як право власності відповідно до положень ст. 1 Першого Протоколу. При цьому майнові права особи вважаються порушеними, зокрема шляхом покладення на неї тягаря, внаслідок чого у людини немає можливості розпоряджатися своїм майном. По-третє, затримка виплати допомоги по соціальному страхуванню пенсійного забезпечення порушує справедливий баланс між вимогами суспільних інтересів та вимогами захисту прав одержувачів соціальної допомоги та не дає гарантій щодо їх майбутніх виплат. По-четверте, Європейський суд не враховує, що соціально відповідальний суб'єкт посилається на відсутність у нього коштів для сплати зобов'язань, визначених національним законодавством, попри наявність рішення національного суду. Таке обґрунтування національним судом не виправдовує невиконання обов'язку щодо виплати пенсії [19, с. 351].

Позитивною тенденцією є збільшення застосування адміністративними судами практики ЄСПЛ у розгляді справ або прийнятті процесуальних рішень. За словами Голови Вищого адміністративного суду, цьому значною мірою сприяє надання відповідної методичної допомоги Вищому адміністративному суду України, який постійно аналізує практику Європейського суду та інформує суди нижчих інстанцій про важливі судові рішення в адміністративному судочинстві [20].

Слід також зазначити, що суб'єктами державно-владної компетенції правозастосування є відповідні органи державної влади в особі посадовців, уповноважені

представники органів місцевого самоврядування чи об'єднання громадян. Така діяльність спрямовується на реалізацію правових механізмів для громадян України, які користуються своїми правами, гарантованих Конституцією України [21, с. 155].

Громадяни України все більше цікавляться прецедентною практикою Європейського суду та використовують свою правову позицію для підготовки позовів до національних судів. Авторитет самого суду серед населення з кожним роком зростає, що, на жаль, супроводжується втратою довіри до української системи правосуддя. Правовий статус Суду використовується Конституційним Судом України, який підтверджує як авторитет самого Європейського суду, так і відданість конституційної юстиції загальноєвропейській системі цінностей у захисті прав людини, зокрема у пенсійних правовідносинах. Правова позиція Європейського суду все більше відображається в рішеннях судів першої та другої інстанцій. Тому судова влада не лише знає про ці рішення, а й починає їх застосовувати на практиці, що, безсумнівно, сприяє підвищенню якості рішень, виголошених українськими судами.

Отже, важливою умовою для успішної євроінтеграції, на нашу думку, виступає глибинне вивчення практики Європейського суду з прав людини, які допомагають краще усвідомити сутність соціально забезпечувальних правовідносин у сфері пенсійної системи України. Ключову роль у побудові європейських пенсійних систем відіграє Організація економічного співробітництва і розвитку, яка детально досліджує національні моделі пенсійного забезпечення, пропонуючи найефективніші схеми пенсійного страхування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2015–2020. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/aa_implementation_report_2015-2020_ukr_final_0.pdf (дата звернення: 15.09.2022).
2. Про мінімальні норми соціального забезпечення : Конвенція Міжнародної організації праці від 28. 06. 1952 р. № 102. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011#Text (дата звернення: 15.09.2022).
3. Про державний бюджет України на 2022 р. : Закон України від 02. 12. 2021 р. № 1928-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text> (дата звернення: 15.09.2022).
4. Краснов Є.В. Ратифікація Конвенції Міжнародної організації праці № 102 як вектор вдосконалення системи соціального забезпечення України на шляху до євроінтеграції. *Прикарпатський вісник*. 2016. № 2 (11). С. 140–143.

5. Європейський кодекс соціального забезпечення. Рада Європи; Кодекс, Міжнародний документ, Класифікація від 16. 04. 1964 р. № ETS № 48. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_329#Text; <https://www.kmu.gov.ua/news/249475569> (дата звернення: 15.09.2022).
6. Про схвалення Стратегії подолання бідності : Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія від 16. 03. 2016 р. № 161-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-2016-p#Text> (дата звернення: 15.09.2022).
7. Про Стратегію подолання бідності : Указ Президента України; Стратегія від 15.08.2001 р. № 637/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/2001#Text> (дата звернення: 15.09.2022).
8. Про захист прав людини та основоположних свобод : Конвенція від 4.11.1950 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 15.09.2022).
9. Інформаційний лист головам апеляційних адміністративних судів Вищого адміністративного суду України від 18. 11. 2014 р. № 1601/11/10/14-14. URL: http://www.vasu.gov.ua/sudovapraktika/inf_list/il18_11_2014_1601_11_10_1 (дата звернення: 15.09.2022).
10. Супрун Д.М. Основні аспекти входження України в юрисдикційний механізм Європейської конвенції з прав людини. *Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст*. Київ, 2004. С. 783–784.
11. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23. 02. 2006 р. № 3477. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення: 15.09.2022).
12. Рішення Конституційного Суду України «Щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 26. 12. 2011 р. № 20-рп/2011. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11> (дата звернення: 15.09.2022).
13. Дудуш Т. Юридична природа рішень Європейського суду з прав людини (загально-теоретичний аспект). *Право України*. 2010. № 2. С. 173–179.
14. Ласько І.М. Рішення Європейського суду з прав людини у сфері соціального забезпечення України. *Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Вип. 61. 2013. С. 240–245.
15. Рішення Європейського суду з прав людини «Пічкур проти України» від 07. 11. 2013 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_984 (дата звернення: 15.09.2022).
16. Рішення Європейського суду з прав людини «Петриченко проти України» від 12.07.2016 р. URL: <http://old.minjust.gov.ua/19612> (дата звернення: 15.09.2022).
17. Рішення Європейського суду з прав людини «Проніна проти України» від 18 липня 2006 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_096 (дата звернення: 15.09.2022).
18. Шуило М.М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні : монографія. Київ, 2016. 680 с.
19. Синчук С.М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти : монографія. Львів, 2015. 422 с.
20. Нечитайло О. Суддям необхідно знати та активно застосувати практику Європейського суду задля ефективного захисту прав людини. URL: <http://www.vasu.gov.ua/123284/> (дата звернення: 15.09.2022).
21. Кохан Н.В. Зміст поняття «правозастосування». *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2019. Вип. 50. С. 145–157.